

ЗНАЕМ ЛИ КАКВО Е ДА СИ РОДИТЕЛ НА ТИЙНЕЙДЖЪР В БЪЛГАРИЯ

Национални изводи от едно регионално изследване

Настоящият доклад е изготвен по задание на УНИЦЕФ от екип на Сдружение „Дете и пространство“ и Асоциация „Родители“ в състав: Йордан Йосифов, Николай Михайлов, Давид Кюранов. Изказаните в него становища и мнения са отговорност единствено на авторите и не отразяват непременно мненията и политиките на УНИЦЕФ. Докладът следва да бъде цитиран при всяко преиздаване на материала – целия или части от него.

ЗНАЕМ ЛИ КАКВО Е ДА СИ РОДИТЕЛ НА ТИЙНЕЙДЖЪР В БЪЛГАРИЯ
Национални изводи от едно регионално изследване

© 2018 Детски фонд на обединените нации (УНИЦЕФ)

Изисква се разрешение за възпроизвеждане на текстове от тази публикация. Моля, свържете се с отдел „Комуникации“, УНИЦЕФ в България, тел: 02/ 9696 208

Детски фонд на обединените нации (УНИЦЕФ)
Бул. „Ал. Дондуков“ № 87, ет. 2
София 1504
България

Снимка на заглавната страница © UNICEF Bulgaria/2015

За повече информация, моля посетете страницата на УНИЦЕФ в България на www.unicef.bg

ЗНАЕМ ЛИ КАКВО Е ДА СИ РОДИТЕЛ НА ТИЙНЕИДЖЪР В БЪЛГАРИЯ

Национални изводи от едно регионално изследване

СЪДЪРЖАНИЕ

Списък на използваните съкращения	2
Въведение в темата	3
Методология на изследването	4
Основни понятия и взаимосъзвръзки	6
Темата за родителството на юноши в стратегическите и нормативни документи	10
Родителството на юноши – наблюдения и изводи	12
<i>Разбирания и практики на родителство на юноши</i>	<i>12</i>
<i>Индивидуални, междуличностни и макро-фактори, влияещи на родителските стратегии и практики.....</i>	<i>15</i>
<i>Източници на формална и неформална подкрепа за родители и юноши.....</i>	<i>18</i>
<i>Възможности за укрепване на програмите и политиките за родители през призмата на правата, равнопоставеността на половете и подкрепата за уязвимите</i>	<i>21</i>
Препоръки	23
Вместо заключение	25

СПИСЪК НА ИЗПОЛВАНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ

ДАЗД	Държавна агенция за закрила на детето
КПД	Конвенция за правата на детето на ООН
НПО	Неправителствени организации
ОЗД	Отдел „Закрила на детето“
ЦОП	Център за обществена подкрепа
УНИЦЕФ	Фондът на ООН за децата

ВЪВЕДЕНИЕ В ТЕМАТА

Представеното проучване на *родителството на юноши в България* е една от първите инициативи, насочени към разбиране на нуждите и предизвикателствата, пред които родителите се изправят в този период от живота на техните деца. Към настоящия момент присъствието както на родителите, така и на юношите в изследователски текстове, а и в нормативни и стратегически документи е по-скоро откъслечно и се споменава в контекста на политики с различен фокус (например образование, социално подпомагане и други). За интервенции, които са *специфично и осъзнато насочени към родители на юноши*, е трудно да се говори⁵ в България. За разлика от ранното детство, което все повече е във фокуса на вниманието на изследователи, политици и неправителствени организации, а и на самите родители, юношеството остава силно подценена тема, когато става дума за политики, интервенции и изследвания. От тази гледна точка инициативата на УНИЦЕФ за това изследване е навременна. Настоящият текст има за цел да обърне внимание на *темите за родителството и за юношеството*, като се фокусира върху *по-специфичната тема за родителството на юноши* и да инициира диалог по нея.

Ролята на родителството както за благополучието на детето, така и на обществото е изключително голяма. Родителите са първите и основните *значими възрастни* в живота на детето. Те имат ключово значение за формирането на неговата личност, респективно за бъдещето на обществото. Фундаменталното значение на родителите е не само добре установено, то се разбира почти интуитивно и е нормативно закрепено, включително и в Конвенцията за правата на детето на ООН, по която България е страна от 1991 г. Член 27 подчертава отговорността на родителите да осигурят адекватни на възможностите си „условия за живот, необходими за развитието на детето“ и насърчава държавите, страни по Конвенцията, да предоставят подкрепа за „родителите и другите лица, отговорни за детето“.⁶

Когато децата навлязат във второто десетилетие на своя живот, много аспекти от ролята на родителите се променят, но не и нейната важност. Родителят остава *най-важният значим възрастен* и в този период, когато децата започват да търсят себеутвърждаване и идентичност, като нерядко този процес се проявява именно чрез противопоставяне с родителя. Родителят трябва да подкрепи себеутвърждаването на своето дете, като едновременно с това трябва да продължи да го обгрижва, насърчава, задава подходящата структура на взаимоотношения и – когато се налага – да го ограничава. Тази роля не е лесна и извежда необходимостта от осигуряване на подкрепа за родителството.

Докладът представя резултати от проведено по задание на УНИЦЕФ „*Проучване на програмите за подкрепа на родители и други лица, които полагат грижи за юноши в България*“. Изследването е част от по-голям проект на УНИЦЕФ, който обхваща шест страни от Централна и Източна

5 В рамките на това проучване беше направен опит да се картографират съществуващите „програми за родители на юноши“, т.е. интервенции, специално насочени към тази група родители. Беше разработен и разпространен кратък въпросник сред партньорските организации на Асоциация Родители и сред членовете на Националната мрежа за децата. В резултат не беше получена информация дори за една-единствена интервенция, специфично разработена и насочена към родители на юноши. Всички програми, проекти или други интервенции, които бяха споменати от организациите, имаха като първостепенна целева група други категории. Родителите (тук става дума за родителите като цяло, не специфично родителите на юноши), доколкото присъстваха в тези интервенции, имаха по-скоро позиция на лица, подкрепящи основните целеви групи.

6 Чл. 27/3: Държавите, страни по Конвенцията, в съответствие с националните условия и в рамките на своите възможности, предприемат необходимите мерки с цел да подпомагат родителите и другите лица, отговорни за детето, да осъществяват това право и в случай на нужда предоставят материална помощ и програми за подпомагане, особено по отношение на изхранването, облеклото и жилище

Европа⁷ с използване на обща методологическа рамка. Този текст представя *накратко* резултатите от *българската част* от изследването. След описание на методологията се разглежда теоретичната основа на изследването чрез открояване на няколко ключови понятия, някои от тях – разгледани във взаимовръзка. Обзорът на изводите от изследването е структуриран в съответствие с изследователските въпроси. Следват кратки препоръки и заключение.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Проучването е проведено в периода октомври-декември 2017 г. по методология, зададена от УНИЦЕФ по модел, изработен от Протекнон.⁸ За целите на проучването бяха разгледани следните четири изследователски въпроса:

- 1. Как се разбира, възприема и практикува родителството (включително от майки, бащи, баби и дядовци и други лица, които полагат грижи) на момичета и момчета (включително от най-уязвимите групи) в юношеска възраст в България?*
- 2. От гледната точка на [теорията на] екологичните системи как индивидуалните, междуличностните и макрофакторите (на политическо, икономическо и социално-културно ниво) засягат динамиката на родителството и влияят на родителските стилове и практики, особено в светлината на уязвимостите, свързани с увреждания, хронични заболявания, етнически произход, бедност, геополитически фактори и други?*
- 3. Къде родителите и юношите търсят формална и неформална подкрепа?*
- 4. Как програмите и политиките за родители могат да бъдат подсилени, за да се гарантират правата, равнопоставеността на половете и подкрепата за най-уязвимите?*

На тези изследователски въпроси бе потърсен отговор през анализ на първична информация от 96 респондента, събрана чрез интервюта (13 респондента) и дискусии във фокус-групи (83 респондента). Направен беше и анализ на политическата и нормативната рамка в страната, имаща отношение към родителството, както и кратък преглед на релевантна професионална и академична литература. С цел картографиране на интервенции, насочени към родители на юноши, беше разработен и разпространен кратък въпросник (в рамките на страница) до голям брой неправителствени и други организации, работещи с деца и техните семейства.

⁷ Беларус, България, Грузия, Молдова, Румъния и Черна Гора.

⁸ Организацията, избрана от регионалния офис на УНИЦЕФ за изработване на методологията и регионалния анализ.

Необходимо е да се отбележат различните профили на респондентите, участвали в изследването. Дълбочинните интервюта бяха проведени основно с експерти и ръководни лица, най-вече на национално ниво, участващи в разработването и следящи за изпълнението на секторни политики с отношение към децата и родителството, водещи експерти от неправителствения сектор и професионалисти с опит в работата с юноши и техните семейства. Фокус-групите бяха разделени поравно между родители (или други лица, полагащи грижи за юноши) и юноши, като дискусиите с възрастни и с юноши бяха проведени отделно. С родители бяха проведени както фокус-групи, включващи само майки или само бащи, така и смесени дискусии.

Голяма част от родителите респонденти бяха такива, които в своето ежедневие трябва да се справят с различни специфични трудности, породени от увреждане на детето или насилие над детето. От предвидените осем фокус-групи с юноши четири бяха планирани с момчета и също толкова с момчета; групите бяха разделени и по възраст – поравно между възрастовите подгрупи 10-13 и 14-18 години. Сред юношите имаше и значителен брой респонденти (36) в уязвима ситуация.⁹ Всички интервюта бяха проведени при спазване на етични принципи и получаване на съгласие за участие от детето и неговия родител или друг законен представител.

Както вече бе отбелязано, методологията на провеждане на интервютата и фокус-групите (включително и използваните въпроси) беше зададена от УНИЦЕФ по модел, изработен от Протекнон. Респондентите бяха жители както на градове (включително столицата), така и на села. Мненията и позициите, изразени от юношите, могат да бъдат ясно разграничени от тези на родителите и другите възрастни, включително и от референциите към използваните в следващите части на текста цитати.

При представяне на резултатите на изследването е необходимо и ясно очертаване на ограниченията по отношение на дизайна, събирането и анализа на данните. Изследователските въпроси и цялата методология са разработени за едно по-голямо, наднационално изследване и от тази гледна точка не са специално фокусирани върху българския контекст. Основните ограничения по отношение на събирането и анализа на информацията произтичат от много кратките срокове на провеждане на изследването. Цялата първична информация беше събрана, транскрибирана и кодирана в рамките на 11 седмици, като предварително заложеното разнообразие в профилите на респондентите беше особено предизвикателство. Например, за съжаление, поради редица пречки планираната фокус-група с момчета на възраст 14-17 години, които са в конфликт със закона, не беше проведена.¹⁰ Важно е бъдещи подобни изследвания да отчетат позициите и на такива юноши.

Въпреки ограниченията си изследването повдига важни въпроси и създава предпоставки за започване на обществено обсъждане за необходимостта от добре структурирана и ефективна подкрепа за родителството на юноши.

⁹ Тук става дума за юноши като такива, преживели насилие, с увреждане или принадлежащи към малцинствени етнически групи.

¹⁰ Основната причина за това беше невъзможност да се осигури съгласието на родителите/обгрижващите лица за участието на младежите в дискусиата. Вместо това беше проведена фокус-група с момчета 14-17 г., живеещи в градска среда.

ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ И ВЗАИМОВРЪЗКИ

Тази част има за цел да очертае теоретичната и нормативната *рамки* на изследването, като разгледа някои основни понятия и динамиката между тях.

На пръв поглед изглежда странно, че за такова базисно понятие като *родителство* няма дефиниция, която е универсално приета от академичните и професионалните среди. Нещо повече, вътре в тези общности все още се дискутира как да се дефинира „родителството“.¹¹ Има, разбира се, определения на родителство в публичното пространство, като нерядко те имат описателен характер.¹²

Според УНИЦЕФ „Родителството е много сложен комплекс от практически дейности, умения, мисли, отношения и чувства. Колкото и важно да е, то е само една част от идентичността на родителите и се конкурира с други роли“¹³. Според Съвета на Европа „[р]одителството (това, което родителите правят със и осигуряват за своите деца) включва задачи (например, предоставянето на физическа грижа, установяването на допустими граници и ученето на социално поведение [sic]), поведение (например, отзивчивост, чувствителност и позитивно отношение) и качества за обвързване (например, осигуряване на емоционална сигурност, гарантиране на привързаност)“.¹⁴

Определението, което се използва в настоящия доклад, е следното: *родителството е изключително по своя характер взаимодействие и отношение, което включва отговорност за задоволяване на основни потребности и грижи от страна на по-възрастен човек (родител¹⁵) към дете, базирано на емоционална, социална и почти винаги биологична връзка между тях, и е обект на установяване и на нормативна регулация*. Родителството често е разглеждано и през подкатегориите *майчинство* и *бащинство*. В настоящия доклад родителството е представено в специфичен контекст, така както е преживяно, възприемано и осмислено от респондентите.

Разбирането за *юношество* също не е еднозначно и универсално, както в научната и професионалната литература, така и в нормативните документи. Подходът към използването на това понятие при провеждането на изследването беше по-скоро утилитарен, изхождащ от параметрите на заданието. В него се отбелязва, че *юношеството* е онзи „*уникален период*“, протичащ във „*второто десетилетие от човешкия живот*“, който се характеризира с *бързи и дълбоки физически, емоционални, познавателни, поведенчески, интелектуални и други промени*“. За целите на изследването юношеството е дефинирано като периодът между 10-ата и 19-ата година на детето¹⁶. Респондентите обогатиха разбирането за юношество с важното допълнение, че в този период протича и *процес на съзряване*.

11 „Понастоящем въпросът какво е родителството стои все по-належащо пред социалните науки и е обект на интензивни научни дебати.“ (източник: Ненова, Г. (2017). Съвременни предизвикателства и перспективи пред концептуализирането на родителството. *Население*, 2, 149-165. ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online).)

12 Липсва и нормативно закрепено определение на „родителство“. Има обаче такова за родител: според § 1 т. от Допълнителните разпоредби на Наредбата за приобщаващо образование: „*Родител*“ е лицето, което упражнява родителските права по смисъла на Семейния кодекс, както и представителят на детето или лицето, което полага грижи за детето.“

13 УНИЦЕФ. Какво е родителство? Източник: https://www.unicef.bg/assets/PDFs/UNICEF_parenting.pdf

14 Council of Europe (2007) Parenting in Contemporary Europe. A positive approach. Strasbourg: CoE. Определението в публикацията на CoE реферира към Quinton, D. (2004) Supporting parents. Messages from research, London: Jessica Kingsley.

15 Така както терминът „родител“ е дефиниран в българското законодателство – виж по-горе, бележка под линия № 12.

16 Общият коментар №20 (2016) на Комитета по правата на детето, посветен на юношеството „Осъществяване на правата на детето по време на юношеството“ се фокусира върху периода на детството от 10 години до 18-ия рожден ден, за да улесни последователността в събирането на данни.

Този кратък преглед разглежда още три понятия, като – донякъде – маркира и динамиката между тях. Най-тясното от трите е „**подкрепата за родителство**“. *Инноченти*, изследователският институт на УНИЦЕФ, определя „подкрепата за родителство“ като „набор от (услуги и други) дейности, ориентирани към подобряване на начина, по който родителите подхождат и реализират своята роля като родители и към увеличаване на родителските ресурси за отглеждането на децата (включително информация, знания, умения и социална подкрепа) и родителската компетентности“.^{17,18}

Същевременно *Инноченти* определя по-широко термина **семейна подкрепа** като: „набор от (услуги и други) дейности, ориентирани към подобряване на функционирането на семейството и вграждането на отглеждането на деца и други семейни дейности в система от подкрепящи връзки и ресурси (както формални, така и неформални)“¹⁹. Тук „функционирането на семейството“ включва не само „отглеждането на деца“, но и „други семейни дейности“.

Няколко примера* от промените в последните десетилетия във Великобритания, насочени към разширяване на обхвата на подкрепата за родителите, следвайки тенденцията за универсализиране:

- Разширяване на телефонните и интернет базираните информационни услуги, свързани с родителството
- Въвеждане на национална мрежа от детски центрове (които доставят набор от услуги за деца, като тук се включват и услуги, ориентирани към родителите и начина, по който те изпълняват родителските си роли)
- Въвеждане на образователни програми за родители (някои от които са включени в услугите, предоставяни от споменатите детски центрове, но повечето се предоставят от различни НПО и други доставчици на услуги, включително училища, клиники и здравни центрове)
- Въвеждане на управленски позиции, които специфично отговарят за родителството във всяка местна власт и осигуряването на организационен капацитет и напътствия, базирани на проверени данни за местните власти и служители по отношение на предоставянето на програми и услуги, свързани с родителстването
- Въвеждане на национална академия за професионалисти, работещи с родители, и на Съвет за развитие на професионалистите, работещи с деца
- Въвеждане на национален институт за семейството и родителството (Институт за семейството и родителството).

* Източник: Mary Daly (2015) England, стр. 65-75, в Daly, M., R. Bray, Z. Bruckauf, J. Byrne, A. Margaria, N. Pec'nik, and M. Samms-Vaughan. Family and Parenting Support: Policy and Provision in a Global Context, Innocenti Insight, Florence: Innocenti, UNICEF Office of Research

Подкрепата за родителството има разнообразни форми, но винаги има за цел да се подобри животът на децата чрез по-добро родителство²⁰, докато **подкрепата за семействата**, „там, къ-

17 Daly, M., R. Bray, Z. Bruckauf, J. Byrne, A. Margaria, N. Pec'nik, and M. Samms-Vaughan (2015). Family and Parenting Support: Policy and Provision in a Global Context, Innocenti Insight, Florence: Innocenti, UNICEF Office of Research.

18 Подчертава се, че **подкрепата за родителството е много по-широка, отколкото образователните програми за родители. Образователните програми играят важна роля и са един от основните начини, по които подкрепата за родители е развита[...]**” (подчертаването е на авторите на българския текст) и че: „[п]одкрепата за родители [...] да подготви родителите по-добре за тяхната роля, като им осигури разнообразие от информация, образование, умения и подкрепа“. Източник: Пак там.

19 Пак там.

20 „Програмите за подкрепа на родителството не споделят една-единствена форма на интервенция, но те са обединени от обща цел – да подобряват живота на децата, и от обща стратегия – да въздействат, като променят родителското отношение, знание и/или поведение.“ източник: Goodson, B., (2014) Parent Support Programs and Outcomes for Children; Интернет източник: <http://www.child-encyclopedia.com/parenting-skills/according-experts/parent-support-programs-and-outcomes-children>

дето съществува“ обикновено „бива развивана в две основни форми, през: а) услуги – особено социални и здравни услуги, психологическа помощ; б) предоставянето и пренасочването на икономическа подкрепа към семействата, особено парични плащания“²¹.

Понятието **семейна политика** е още по-широко дефинирано. Според проф. Коцева и доц. Димитрова „[с]емејната политика се разглежда като съществена част от социалната политика и се дефинира като социална защита, закрила на семействата чрез широк кръг от инструменти и мерки в подкрепа на семейните ценности“²². Това определение също указва, че семейната политика обхваща проблематика отвъд родителството и е по-комплексна от подкрепата за родителство. Тук например можем да мислим и за семейства, обгрижващи хора с увреждания, равнопоставеността между съпрузите или за аспекти на данъчното облагане: „Цялостната семејна политика включва данъчни мерки и семейни надбавки, действия за насърчаване на равните професионални възможности на мъжете и жените, услуги за настаняване и грижи за децата и лицата в зависимо положение, семейни права в пенсионно-осигурителните системи и възможността за съвместяване на семейния и професионалния живот: родителски отпуск, непълнен работен ден, гъвкаво работно време.“²³

Подкрепата, независимо дали се разбира по-широко, като семејна, или по-фокусираната и специално насочена към родителството, може да бъде разглеждана и през призмата на нейната универсалност. Под **универсалност** се има предвид *достъпност на услугите или подкрепата за родители и семейства независимо от наличието на специфична нужда от помощ, от информация или от друга интервенция за родителите, децата или за семействата като цяло*. Една от съвременните тенденции във високоразвитите страни е именно това универсализиране.²⁴

Нуждата от универсализиране на подкрепата за родителство е ясно разпозната и в България, както от родители и професионалисти, така и от лицата и експертите, които изработват и прилагат секторни политики.²⁵ Тази необходимост беше потвърдена и от респондентите в настоящото изследване. Особено отчетлива в България е липсата на универсални социални услуги. Към момента единствено родителите и децата, за които има установен риск и издадено направление от Отделите „Закрила на детето“, практически имат достъп до социални услуги в общността. Необходимата предпоставка за издаването на направление е нуждата от интервенция.

21 Daly, M., R. Bray, Z. Bruckauf, J. Byrne, A. Margaria, N. Pec'nik, and M. Samms-Vaughan (2015). Family and Parenting Support: Policy and Provision in a Global Context, Innocenti Insight, Florence: Innocenti, UNICEF Office of Research.

22 Коцева, Т., Димитрова, Е., (2014) Семейните помощи във фокуса на общественото мнение в контекста на демографската криза. Сп. Население, кн. 2, 2014 София: ИИНЧ – БАН. Авторите добавят също и че се „[и]зползват [...] близки или идентични термини като „семејна политика“, „семејна социална политика“, „политика за семейството“.

23 Национална мрежа за децата (2016). Семейни политики в Република България. София: НМД.

24 Виж примера, даден с променената политическа парадигма във Великобритания: MaryDaly (2015) England, стр. 65-75, в Daly, M., R. Bray, Z. Bruckauf, J. Byrne, A. Margaria, N. Pec'nik, and M. Samms-Vaughan. Family and Parenting Support: Policy and Provision in a Global Context, Innocenti Insight, Florence: Innocenti, UNICEF Office of Research.

25 Йосифов, Й., Банова, В., Гергинова, Е., Димитрова, Е., Жупунов, Л., Илиева, К., Коцева, Т., Маринова, А., Моралийска, Ст. (2018) Ранното детско развитие в България: Изследване на системите, подкрепящи ранното детско развитие, взаимодействието между тях и с родителите. Под редакцията на Кънева, В., София: ФЗНД.

Това по дефиниция означава, че услугите са насочени към възстановяване или корекция, вместо към превенция или стимулиране на развитието на потенциала на детето или родителя/семеяството. Други закономерни последици от наличието само на специализиран,²⁶ но не и на универсален достъп до социални услуги, са ограничеността на обхвата на услугата (дори не в смисъл на не-универсални, а на ограничени дори от гледна точка на специализираната подкрепа, която трябва да гарантират) и възприемането им като стигматизиращи от голяма част от родителите.

Ограничеността на достъпа до социални услуги е разпозната като предизвикателство и от някои респонденти, които ясно посочиха, че на ниво политики и регулации следва да се мисли в тази насока. Това е разгледано по-долу в текста, също и в частта с препоръките.

И накрая, да се върнем към взаимовръзката между първите две понятия, които бяха представени по-горе: „родителство“ и „юношество“. Ключови аспекти в предложеното определение за родителство са *отношението* и *взаимодействието*, а при юношеството – *съзряването*. Една от важните задачи на родителите е да подкрепят своите деца именно в процеса на съзряване, еманципация, отделяне, подготовка за самостоятелен живот. Разгледано от тази гледна точка, *родителството на юноши следва да бъде разбирано като динамично отношение и взаимодействие, при което родителят, освен другите си отговорности, следва да отчита постепенно нарастващия капацитет на детето си, като същевременно го овластява и извежда до положението на себеуважаващ се и самостоятелен млад човек*. Резултатите от това изследване показват, че това е едно от трудните предизвикателства, с които родителите на юноши се сблъскват в България. В този смисъл *ефективните програми за подкрепа за родителите трябва да включват и компоненти, които изграждат уменията на родителите да подпомагат децата в справянето с предизвикателствата и подготовката за самостоятелен живот*. Този призив намира своята теоретична обосновка в разбирането на *овластяването*²⁷ като един от ключовите компоненти на визията за родителството, която се съдържа в Конвенцията за правата на детето.^{28,29}

26 Специализираният достъп също има своето значение, например в случаи на деца, жертви на насилие, или услуги, насочени към деца мигранти. Специализираната услуга е много необходима, когато е специфично насочена към някаква присъща нужда или уязвимост.

27 Тук, с цел опростяване на изказа „*empowerment/enablement*“ е преведено с „*овластяване*“.

28 Council of Europe (2007) Parenting in Contemporary Europe. A positive approach. Strasbourg: CoE.

29 В Общия коментар №20 (2016) „Осъществяване на правата на детето по време на юношеството“ Комитетът по правата на детето „*подчертава важността на подхода, основан на [...] овластяване*“ наред с „*човешките права [...] признаване и зачитане на достойнството и силата на подрастващите [...] гражданство и активно участие в техния собствен живот [etc.]*“ когато „*предоставя насоки за държавите относно мерките, необходими да гарантират реализацията на правата на децата по време на юношеството*“.

ТЕМАТА ЗА ЮНОШЕСТВОТО В СТРАТЕГИЧЕСКИТЕ И НОРМАТИВНИТЕ ДОКУМЕНТИ

Прегледът на политическата и нормативната рамка в сферата на здравеопазването, образованието, социалната закрила и семейството, актуална към настоящия момент, показва, че тя се характеризира с еkleктичност и секторна разпокъсаност по отношение на *подкрепата за родителството на юноши*. Това се дължи на факта, че както политическите документи, така и нормативните, разглеждат родителството, родителите и юношите през своите секторни перспективи, *без подкрепата за родителството да е изведена като водеща цел на междусекторно сътрудничество*. Поради тази причина и прегледът на политиките и нормативните документи в настоящия доклад следва секторен подход.

Най-голям стремеж към засилване на взаимодействието с родители и юноши, респективно с родители на юноши, в последните години се наблюдава в системата на образованието. В стратегическите и нормативните документи, свързани с предучилищното и училищното образование, е налице разбирането за родителите като партньори и ключови участници в процеса на образование, като са предвидени и овластяващи механизми за насърчаване на тяхното участие. В същото време обаче образователните институции са изправени пред трудната задача да превърнат тази роля на родителите от норма, закрепена в правни актове, в основополагащ принцип на работа. В сектора на образованието се наблюдава и най-значим напредък по отношение на взаимодействието с другите сектори за адресиране на социално-икономическите фактори с влияние върху образователните резултати. Стратегическите и други политически документи все още обаче не отчитат в достатъчна степен гледната точка и възможния принос на родителите за постигане на образователните цели. Липсата на добри системи за събиране на данни и измерване на нужди и ефекти, констатирана от Комитета по правата на детето³⁰ по отношение на политиките към юноши, може да се отнесе и към участието на родителите в образователния процес.

Законовата и политическата рамка в сферата на социалната политика признават важноста на родителите и семейната среда за развитието на децата. Подобряването на цялостния жизнен стандарт на семействата е изведено като цел на социалното подпомагане. Справянето с бедността и прекъсването на предаването ѝ в поколенията е приоритет. Предвидената подкрепа за родители включва услуги (педагогическа, психологическа, правна помощ) и материално подпомагане. Семейства с деца с увреждания, деца без родители и др. са разпознати като отделни група за диференцирана подкрепа. Поставя се акцент върху подкрепата в общността, извън институции. Родителите на юноши обаче не се разглеждат като група със специфични потребности и не са предвидени мерки, по-фино настроени към особеностите на тази възраст и семейна конфигурация. Така например, мерките за борба с бедността са насочени към ранното детско развитие и не отчитат възможността родителите да подпомагат юношите в ранното им кариерно ориентиране и развитие. Не са предвидени и мерки за подкрепа на родители и деца, които по-рано навлизат в юношеството или придобиват житейски роли

30 КПД (2016) Заключителни наблюдения във връзка с консолидираните трети, четвърти и пети периодични доклади за България, Комитет по правата на детето, ООН.

на възрастни³¹. На това нормативно и политическо равнище не се наблюдава разпознаване на момичетата и момчетата като групи със специфични потребности (и съответно очаквания или подкрепа за родителите), което е сред препоръките на Комитета по правата на детето³².

Насилието в семейството и срещу деца се разглежда в няколко документа³³, като в тях има разписани мерки за превенция, комплексни услуги за подкрепа за жертви и работата с извършителите. Не е обаче достатъчно конкретно определена ролята на родителите и няма отделни мерки за родители на юноши. Като цяло в стратегиите и плановете не се осигурява ангажиране на родителите и юношите в изследвания и събиране на информация за проблемите и пречките пред родителството и разбирателството между поколенията.

В сектора на здравеопазването също се наблюдават както положителни тенденции, така и нереализирани възможности по отношение на подкрепата за родителството на юноши. Налице е устойчив стремеж към налагане на подход на обществено здраве и психо-социална подкрепа, както и комплексна работа със семействата. Насърчават се мерки, които неутрализират до известна степен рисковете за здравето, произтичащи от бедността: здравно осигуряване за децата; осигуряване на родители на деца с тежки увреждания; създаване на мрежа от центрове за безплатни услуги за семействата. Все пак и тук финансовите стандарти и осигуряване си остават предизвикателство, особено по отношение на родители на деца с увреждания. В недостатъчна степен се насърчава участието на родителите в мерките за подобряване на сексуалното и репродуктивното здраве на децата им и в образованието по сексуални въпроси, както и в дейностите по превенция и лечение на ХИВ/СПИН. По отношение на всички тези въпроси е налице голям потенциал за взаимодействие не само с образователната, но и със социалната сфера. Здравните политики по отношение на превенцията на разпространението на наркотиците сред юношите насърчават комплексен и подкрепящ подход, включително към семейството, но тяхното практическо реализиране е свързано с редица предизвикателства.

31 Например в някои ромски общности или в случаите, когато и двамата родители са трудови мигранти и по-възрастното дете е поело грижата за по-малкото. Повече за феномена деца, чиито родители са трудови мигранти, виж: 4.2. *Индивидуални, междуличностни и макрофактори, влияещи на родителските стилове и практики.*

32 КПД (2016) *Заклучителни наблюдения във връзка с консолидираните трети, четвърти и пети периодични доклади за България, Комитет по правата на детето, ООН.*

33 Например, Семейният кодекс, Законът за закрила на детето, Законът за защита от домашно насилие, Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2017–2020 г.), Националната програма за закрила на детето и др.

РОДИТЕЛСТВОТО НА ЮНОШИ – НАБЛЮДЕНИЯ И ИЗВОДИ

Следващите няколко страници представят синтезирано анализа на значителната по обем информация, която беше събрана или консултирана в рамките на изследването. За прегледност тази част е структурирана, следвайки изследователските въпроси, представени в частта за методологията.

Родителството на юноши в България – разбирания и практики

В определянето на юношеството се наблюдават както общи теми, така и различия. Респондентите, включително юношите, определят началото на юношеската възраст в широк диапазон – между 10 и 14 години. Разликите може да се дължат на различното възприемане на промяната, която отбелязва новия период, на индивидуалните различия между децата по отношение на момента на навлизането в юношеството, на различната чувствителност у родителите към промените или на различния им опит в адаптирането към тези промени.

Обща тема за респондентите е промяната. В същността си промяната е порастване, *съзряване*: децата стават „по-големи, по-умни, по-яки“ (фокус-група, дискусия с момчета 10-13 години); имат „друго мнение, друг живот извън вкъщи“ (интервю с експерт). *Навлизането на децата в процес на съзряване, началото на тяхната еманципация е отчетливо предизвикателство за родителите*. Върховна значимост за юношите, изтъкната от множество респонденти, както деца, така и възрастни, има „свободата“, усещането за нови възможности и желанието да се експериментира с границите ѝ, приемането от нови значими други – връстниците. За много родители е трудно да приемат, че тяхната роля като родители също се променя в сравнение с периода на ранното детство. Характеристиките на съвременното общество не правят нещата по-лесни за родителите. Отделянето на запазено собствено пространство и личен живот на юношите е подпомогнато от виртуалното пространство – лесно достъпно за тях, неразбираемо и непроницаемо за мнозина родители.

В контраст с тези значимости всички родители, независимо от техния социален статус или етнически произход, продължават да смятат този възрастов период за най-важен за ученето (в широк и тесен смисъл). За тях понякога е шокиращо как детето им *„си пропилява времето“* (интервю с експерт) във фейсбук, вместо да пише домашни или да чете книга. Недоумяват за „спокойствието“ и апатията на юношите към бъдещето, професията, към интереси извън връстниците (фокус-група с майки). За много родители юношите „имат много права“ (интервю с експерт, фокус-група дискусия с майки), но не и задължения. Експериментирането на юношите с нови поведения и стимули, както и стремежът за принадлежност към група връстници, за много родители са в разрез с грижата им за здравето и безопасността на децата им. Един от проблемните ефекти от противоречието е двойственият живот на юношата: „две лица“ (интервю с експерт), „фалшива маска вкъщи, истинска маска в училище“ (фокус-група дискусия с майки). Стресиращо е за юношата да балансира между връстниците и семейството, и за родителите, когато „разберат“, че *„това не е моето дете“* (интервю с експерт).

Тези различия между деца и родители в разбирането на задачите на възрастта се драматизират допълнително от характера на промяната – твърде бърза или твърде ранна. Някои родители са шокирани, когато детето им „се буди различен човек“, „мрачен“ и „мразещ“ ги (интервю с експерт). Понякога промяната идва с изненада от влошения успех в училище. Според някои респонденти, рязкостта на промяната се дължи на липсата на умения за наблюдение или на недостатъчното внимание на родителите към детето. Друга често срещана характеристика на промяната е нейната привидна преждевременност: „на 10-11 всички са в час... с всичко“, „много напред с материала във всяко отношение“ (фокус-група с майки). Някои от родителите изразяваха съжаление, че „бързат да израснат... не искат да изживеят детството си... не искат да минат през спокоествието, което имат“ (фокус-група с майки). Други родители изразяваха радост от това, че „сегашните деца са по-развити“ (фокус-група с майки), „много креативни, мислещи“ (интервю с експерт), „амбициозни“ (интервю с експерт), „много знаещи в областта на технологиите, езиците“ (интервю с експерт), „по-гъвкави са от нас“ (интервю с експерт). Някои изразяваха интересно двойствено отношение: „освободени и да не казвам нагли, ама долу-горе“ (фокус-група с майки), „по-умни от нас... по-агресивни“ (фокус-група с майки). Родителите често интерпретират акселерацията на растежа, изхождайки от своето детство и възпитание.

Противоречието и промяната в баланса между „позицията на семейството“ и „позицията на свободата“ (интервю с експерт), между грижата и даването на самостоятелност, предизвиква „шок“, „объркване“, дори „страх“ (интервю с експерт) у родителите, особено когато проявата му е свързана с агресивно поведение, „маниацина“ (интервю с експерт) на юношата, който се опитва „да разкъса какавидата като пеперуда, за да разпери крила“ (интервю с експерт). Събраните данни описват най-разнообразни родителски проблеми, ситуации и подходи, които могат да се обобщят в няколко условни сценария или по-скоро *стратегии*, с които *родителите реагират на процеса на съзряване, в който навлизат децата им и който е видян като ключова характеристика на юношеството*³⁴.

Родителите прилагат различни стратегии за справяне с промените. Някои се включват ограничено в живота на детето си „ло[вече] приемат физическите промени на детето“ (интервю с експерт), „интересуват се от това децата да са здрави, нахранени, облечени, да са им купени учебници и в бележника да няма двойки и забележки“ (интервю с експерт), но поради това, че „вървят по инерция“ (интервю с експерт), много са заети, „те забравят за душата на детето“ (интервю с експерт), не го изслушват, не разбират какви други нужди може да има. Това донякъде несъзнателно negliжиране на определени аспекти от грижата има по-краен вариант на абдикиране: „Не ме занимавай! Аз съм вдигнал ръце от него/нея!“ (фокус-група с майки). Според участници във фокус-група в малък град, които бяха едновременно учители и родители, близо половината от родителите свалят от себе си отговорността за развитието на децата си. Няма данни за реалния дял на този тип родителство, но то като че ли по-често се вижда от гледната точка на работещи в институции, които се грижат за деца (като училището например).

Друга група родители имат предразполагащо поведение. В тази група се обобщават описания от респонденти на родители, които не могат да поставят ясни граници и много често си

34 Посочените групи се отнасят до стратегии на родителско поведение, изведени на база събраните данни от изследването и опита на респондентите. Важно е да се отбележи, че съществува динамика между категориите; т.е. родителите преминават от една от описаните родителски стратегии към друга с течение на времето.

осигуряват любовта (или приемането) на детето с липса на изисквания, безусловна подкрепа и/или подаръци от материален характер. Някои респонденти наричат това отношение „дете-дете“ или „приятел-приятел“. На практика отсъстват дисциплина и правила. Някои не могат да наложат нещо необходимо на децата си, дори когато става дума за ходене при лекар. Резултатът е, че юношите „са оставени без надзор“ (интервю с експерт); автономни, но без позитивна посока. Към успеха в училище също няма претенции; някои родители гарантират на децата си работа след завършване на образованието и така допълнително обезсмислят ходенето на училище. Този подход има и положителна страна, според някои респонденти – юношата се чувства приет, изслушан, получава „почивка“ (фокус-група с майки) от изискванията на училището. По-негативен изглежда сценарият, когато родителите компенсират липсата на душевна връзка с материални подаръци и задоволяване на юношата.³⁵ Ограничено ангажираният (представен по-горе) и неизискващият подход в комбинация със слабост на институции като училището допринасят юношеството да бъде оценявано от някои респонденти като „много права, без задължения“ (интервю с експерт). В този контекст има риск правата на децата да бъдат разглеждани като обосновка за пълна липса на ограничения.

Контрастно на описания подход е **родителското поведение**, което е наставляващо и директивно, често заради „свърхпротективност“ (интервю с експерт). В неговата крайност се касае за подход, който е „авторитарен“ и залагащ предимно на „санкции“ (интервю с експерт). Юношите са обект на по-строга дисциплина и имат минимална автономия. Респонденти споделиха за случаи, при които на телесните наказания се гледа като на естествен метод за възпитание. Комуникацията е непълноценна, липсва доверие, децата не споделят, защото очакват критика или фразата „аз ти казах“ (интервю с експерт). Родителите може да изискват безпрекословно включване на децата в подпомагащи роли в семейството – гледане на братя и сестри, домакинска работа. Най-често срещаните поводи за протективност и налагане на родителските изисквания са училището³⁶ (влошаване на успеха или оплаквания от поведението от страна на учителите) и личната сигурност, включително развитието на сексуалността. В някои ромски общности, където „чистотата“ (интервю с експерт) на девойките е особена ценност, се стига и до ситуации, в които момичетата биват затваряни вкъщи след началото на менструацията и/или омъжвани с „договорени бракове“ (интервю с експерт). Стриктният подход води до подчинение на детето, прави го „апатично, неинициативно“ (интервю с експерт), или до бунт, при който юношата рязко и агресивно се откъсва и отчуждава от родителите, напълно игнорирайки санкциите или подкрепата. Според ключови респонденти, в някои случаи се стига до бягство от вкъщи, брак или попадане в трафик на хора.

Респондентите посочиха и случаи на родители, които са намерили баланса между „приятелство“ и родителство. Такива родители могат да влизат и в двете роли. Поставят точни граници между свободен избор и задължения. При тях е по-вероятно да наставляват чрез последствията от самостоятелните решения на юношата и използването на грешките като повод за дискусия и рефлексия върху поведенческите стратегии на юношата. Техните деца споделят проблемите си, включително интимни и сексуални преживявания. Родителите респонденти признават компе-

35 Този сценарий естествено се разпознава по отношение на семейства, в които един или двамата родители работят в чужбина (виж също и: УНИЦЕФ (2014). Ефекти върху децата, оставени от родители, които работят и живеят в чужбина. София: Детски фонд на ООН (УНИЦЕФ), но този тип родителстване не е ограничен само сред семействата, разделени от трудова миграция.

36 Тук е използван терминът „училище“ вместо „образование“, за да се отрази по-точно типичната за респондентите лексика. Тук под „училище“ се разбира не само физическото пространство, колкото социалната среда и образователната институция.

тентността и даже превъзходството на децата си в някои области спрямо тях самите. Впечатленията от изследването са, че това са образовани родители.

Така описаните четири групи условно формулирани типове поведение не адресират по-специфични проблеми и стратегии на родители, които до голяма степен сами полагат грижи за децата³⁷, и на родители на деца с увреждания. Тези родителски ситуации могат да се поместят в описаната типология с уговорката, че трудностите и нуждата от подкрепа са по-големи. В следващата част, посветена на *индивидуални, междуличностни и макрофактори, влияещи на родителските стилове и практики*, са разгледани и тези две ситуации.

В обобщение, данните и анализите водят до извода, че в България съществуват важни различия между много от родителите и юношите по отношение на разбирането и преживяването на юношеството и неговите приоритети: за родителите това е период на израстване с основен фокус подготовка за зрял живот и професия; за юношите това е период на новооткрита свобода и експериментиране със себе си в рамките на приемаща нова група. Различията се подсилват от неочакваността на промяната за родителите, както и поради намаленото им влияние върху децата в сравнение с групата на връстниците и с медийната, културната и дигиталната среда. Така се създава ситуация на два свята, разделени и често в конфликт един с друг, в които юношата живее и балансира трудно. Неподготвеността, липсата на разбиране и умения у родителите да помогнат на юношата в балансирането води до утежняващи проблемите стратегии на родителство, понякога в порочни кръгове: объркване, стрес и у двете страни, отчуждаване, въвличане на юношата в рискови поведения без подкрепа и наставление, насилие. Подкрепата за родителството трябва да отчита стратегиите, които родителите прилагат.

Индивидуални, междуличностни и макрофактори, влияещи на родителските стратегии и практики

Преживяването и практиките, проблемите и нуждите на родителите на юноши, са силно повлияни от **глобалните промени в българското общество**. Според някои от родителите наситеното медийно представяне на сексуалността и материалното благополучие допринасят за преждевременното порастване на децата. Някои родители съжаляват, че децата *„не искат да изживеят детството си“* (фокус-група с майки); за други сексуалните въпроси са неудобна тема, което чувстват и децата им, които предпочитат да споделят с братя и сестри, връстници и учители. Особено конфликтен е въпросът за родители и общности, където сексуалните теми са „табу“. Привлекателността на материалното благополучие също създава проблеми за родителите. Децата им научават, че приемането от връстниците зависи от съобразяването с определени моди и притежаването на определени предмети (телефони, дрехи): *„Търсят най-краткия път към парите“* (интервю с експерт). Родителите са принудени да осигуряват материални блага, понякога чрез повече работа за сметка на времето, прекарано с децата им.

37 Отнася се до най-различни ситуации, при които е налице временно или постоянно отсъствие или невъзможност на (поне един от) родителите да изпълнява(т) своята родителска роля. Това не означава непременно, че става дума за семейства с един родител. Терминът и примери за ситуацията са въведени по-долу в основния текст.

Родителските практики са повлияни и от усещането за „несигурност“ в обществото, породено от опасността от физическо и сексуално насилие и разпространението на наркотици. Някои родители възприемат по-закрилящ, ограничаващ стил на грижа за детето. Дигиталният свят, който е от първостепенна важност за юношите, но за мнозина родители остава неразбираем, допринася за усещането за несигурност. Според много от респондентите децата прекарват огромна част от времето с телефоните си, във виртуалния свят, много често за сметка на ученето или живото общуване с приятели. Във виртуалния свят има специфични, често доведени до крайност правила на престиж и приемане. *„Децата се състезават, провокират се един друг... Търсят известност – няма значение позитивна или негативна“* (интервю с експерт). Родителите, особено тези, които нямат дигитални умения, са силно разтревожени от рисковете на дигиталното общуване, много често реакцията им е осъдителна, което още повече затваря общуването.

На последно място, съществува разминаване и конфликт между обществените и семейните норми на лична свобода и нейната приложимост. Според някои родители, в обществото битуват схващания, усилвани през медиите, за привлекателността на една неограничена свобода, която не е реалистична. Много институции (например училището) застъпват (включително и в комуникацията си с родителите) подход към децата, базиран на права, който обаче често е възприеман като смес от разпоредби и невъзможност на местните институции да осигурят позитивни граници на приемливо поведение. Резултатът е недоволство сред родителите, че децата *„имат много права“* (фокус-група с майки), но не и отговорности; а старите методи на възпитание от предишни поколения, например чрез наказания, вече не работят. Често родителите са парализирани или безпомощни по отношение на нарастващата автономия на юношите.

Други важни фактори са икономическите неравенства и **разликите между града и селото**³⁸, но те действат опосредствано, през микрофактори, върху родителските практики, поради което са описани в друга част на доклада. Тук е необходимо да се отбележи, че фокус-групите в малки населени места разкриват едновременно прилики и различия с тези в големите градове. От една страна, юношите, чрез социалните и електронните медии, участват активно в социално-нормативната и комуникационната среда на „новото време“. От друга страна, от разказите на родители личи, че за тях има по-малко възможности да следват интересите си и да развиват потенциала си, което може да е причина за *„апатията“* (фокус-група с майки), за която споделят някои родители.³⁹ Същевременно в малките общности се срещат и примери за неформална подкрепа за родителство, предоставяна извън семейството, на база на лични отношения на доверие и реципрочност.

Описаните стратегии, прилагани от родителите, се влияят от екологични **фактори на ниво семейство**. На първо място, много често срещани са семействата, в които грижата за детето е основно поета от единия родител *„поради това, че родителите работят в чужбина, (...) че единият родител е починал или има болест в семейството, или е в затвора“* (интервю с

38 Така обозначаваме разликите между общностите в града и селото.

39 Тук може да се направят интересни съпоставки с друго изследване по задание на УНИЦЕФ България. Виж: УНИЦЕФ (2015) Оценка на състоянието и анализ на профила на подрастващите и младежите, които не работят, не учат и не се обучават. NEETS. Резюме. УНИЦЕФ: София. Достъпно и през интернет: https://www.unicef.bg/assets/Conferences/NEETS/NEETS_BG_Summary.pdf

експерт). Както е посочено в изследователски доклад⁴⁰ на УНИЦЕФ от 2014 г., **една четвърт от българските деца не живеят с родителите си, които са заминали да работят в чужбина. Масовостта на феномена беше потвърдена от проведените дискусии.** Тази ситуация се наблюдава по-често в малки населени места в по-слабо развитите икономически райони. За юношите се грижат роднини, а в някои случаи респондентите подозираха, че децата „се самоглеждат“ (интервю с експерт). Липсва им пълноценна подкрепа и закрила. Тези ситуации увеличават значително рисковете за сигурността на децата, посещаването на училище, емоционалното им благополучие.

На второ място, **трайните и неразрешими конфликти в семейството между двамата родители подкопават и изменят родителството.** Според един от респондентите, това е *най-често срещаният повод за търсене на социални услуги през 2016 г. (17 000 случая), а същевременно не е обект на широко публично обсъждане.*

В изследването се разкриват няколко значими **индивидуални фактора**, които влияят на родителството на юноши. Очаквано, родителските грижи, проблеми и практики силно се отличават, когато детето има **увреждане**. Родителите споделяха за трудности в комуникацията с децата, трудно приемане в училище – както от ученици, така и от помагащите професионалисти и институцията като цяло, много голям стрес и невъзможност за родителите да изпълняват други житейски роли, включително да работят. Последното внася допълнителни рискове за семейството и детето предвид ограничаването на материалните средства за живот. Особено трудно изглежда родителството на деца, когато най-голямото от тях е с увреждания: майката изпитва вина, че другите деца не получават пълноценна грижа. Ограничените данни също така показват, че в случаи на деца с увреждания майките поемат по-голям дял от грижата за детето (бащата, ако присъства, е в ролята на зарабатващ прехраната).

Много разпространен определящ фактор за родителската роля е **полът на родителя**. От една страна, наблюдаваме известно **сближаване на ролите на майката и бащата**. От друга страна, особено в малките населени места, границите остават сравнително твърди. Като цяло бащата изглежда по-малко ангажиран в грижите като вложени време и усилия. Може да бъде търсен от децата „само когато има нещо важно“ (фокус-група с момичета, 10-13 години). Често **бащите са оценени като по-либерални от майките**, но в негативния смисъл на **по-незаинтересовани**. В други случаи, особено в някои ромски общности, бащата има традиционна роля на дисциплинация, забраняващия, наказващия родител; той е „по сериозните работи“ (фокус-група с бащи). Често се приема той да наказва физически децата си в случаи на нарушаване на реда в училище, пакости вкъщи, неразрешени отношения с връстници. Майката, от друга страна, се очаква да се грижи: „да ги изкъпе, да им сготви, да им сложи да ядат, да ги прибере“ (фокус-група с майки), „да поддържа децата си, да изслушва, да помага“ (фокус-група с момичета, 10-13 г.). В по-позитивен план бащата пък „вдъхва опора“ (фокус-група с момичета, 10-13 г.), „поддържа ги“ (материално), играе „по мъжки“ с момчетата или гледа телевизия с тях. **Във всеки случай има сравнително ясни социални норми за мъжки и женски роли в семейството и родителството.**

40 УНИЦЕФ (2014) Ефекти върху децата, оставени от родители, които работят и живеят в чужбина. София: Детски фонд на ООН (УНИЦЕФ)

Принадлежността към **ромската общност** беше посочена вече като фактор с влияние върху родителските стратегии. Необходимо е да се добавят като важни и *особеното отношение към дъщерите* (тук индивидуален фактор е и полът на детето) и *опасенията на родителите, свързани с пробуждащата се сексуалност*. Темата за сексуалността се счита за „табу“, „мръсна“ в много ромски общности (интервю с експерт); присъстват разкази за гневна реакция на съпротива срещу учители и училища, които провеждат обучения по такива теми, включително уроците по човешка анатомия. *Когато в семейството има подрастващо момиче, отношението към него е свързано със засилване на контрола – ограничаване на контактите, социалния живот, дори посещаването на училище – в името на запазването на девствеността на момичето.*⁴¹

В обобщение, на родителските стратегии влияе комплекс от фактори на средата, които действат на различно ниво, често създаващи допълнителни рискове или стрес за семействата. Факторите понякога са в ролята на детерминанти на поведението (например, бедността⁴²) или на модератори (например образованието на родителите променя връзката между макрофакторите и отношението към юношите). Тази част извежда най-важните фактори, като е необходимо да се отбележи, че различната им конфигурация при всяко конкретно семейство налага диференцирани подходи на подкрепа.

Изследването установява две групи от семействата, които се нуждаят от допълнителна материална подкрепа и услуги. Сред тях са семействата, в които грижите за децата са поети основно от единия родител⁴³, вкл. семействата с родители, работещи в чужбина. Семействата с юноши с увреждания също имат силно изразена нужда от материална и социална подкрепа – събраните данни показват, че те са изправени пред сериозни предизвикателства да осигурят пълноценен живот на семейството.

Нагласите сред някои родители и юноши, че същността на родителската грижа е основно материална, е необходимо да бъдат преодолени, като важна стъпка в тази насока е провеждането на обществена дискусия за посланията, отправяни към деца и възрастни от различни медии и общностите. Участието на онези бащи, които са все още пасивни, в по-ангажирани родителски роли трябва да се насърчи чрез подходящи кампании за осведоменост и осигуряване на групови форми за обучение или консултиране на мъже. Както при институциите, така и при родителите има нужда от по-добро разясняване на подхода към правата на детето, тъй като е налице липса на умения и разбиране как правата се съчетават с позитивно поставяне на структура и граници за юношите. Особено уязвима група, имаща нужда от подкрепа, са ромските момичета. Необходими са целенасочени действия с техните родители, така че момичетата да не попадат в ситуации на изолация, насилие или принуда.

41 Тези резултати от настоящото изследване не могат да се разглеждат като универсални. В различни ромски общности подходите варират. За повече по въпроса за социалните норми и ромските момичета – в друго изследване по задание на УНИЦЕФ: УНИЦЕФ (2016) Изследване на социалните норми, които възпрепятстват достъпа на ромските момичета до образование. София: УНИЦЕФ. Достъпно и през интернет: https://www.unicef.bg/assets/PDFs/2016/Report_on_Social_Norms_Bul.pdf

42 Тук „бедността“ е само пример за *детерминант*; по същия начин „степен на урбанизираност на населеното място“ може да бъде използвана тук като пример за *детерминант*. Темата за бедността в това изследване е засегната само частично, опосредствано, именно като *фактор с определящо влияние* върху отношенията между родители и деца. Влиянието на бедността върху юношеството е тема отвъд обхвата на това изследване, тя несъмнено заслужава отделно проучване.

43 Тук, както и на други места в този текст терминът „*непълно родителство*“ обозначава ситуация, при която родители не изпълняват непосредствено родителската си роля, например защото са емигрирали в търсене на работа, докато детето (най-често) е оставено на непосредствените грижи на роднини или близки в страната. Терминът е използван съвсем условно, той не бива да се интерпретира буквално, нито пък за отправна точка на неговото тълкуване да се взема въведеното по-горе определение за родителство.

ИЗТОЧНИЦИ НА ФОРМАЛНА И НЕФОРМАЛНА ПОДКРЕПА ЗА РОДИТЕЛСТВО И ЗА ЮНОШИТЕ

НЕФОРМАЛНА ПОДКРЕПА ЗА ЮНОШИТЕ

Порастването на юношите поставя родителите в изключително сложна и трудна за балансиране ситуация – от една страна, има моменти, в които юношите се обръщат към **родителите** си и искат те да бъдат на разположение, а от друга – искат да бъдат самостоятелни, да не бъдат ограничавани и да бъдат възприемани като равностойни индивиди: „*имат нужда родителят да бъде не само техен приятел, но да бъде и някаква подкрепа и авторитет... Много е амбивалентно, хем да бъде наистина приятел и подкрепител, но същевременно да бъде и доверителната личност...*“ (интервю с експерт).

В силни емоционални моменти например юношите имат нужда от подкрепа, най-вече по отношение на любовни връзки и вълнения. Такива въпроси се споделят предимно с майките, особено сред момичетата. В ромската общност самите мъже насочват девойките да говорят за детайли с майките си, а не с тях, а и самите девойки се срамуват да обсъждат любовни и особено сексуални теми с бащите си. Прави впечатление обаче, че в общности с много различна културна специфика (турска общност, село, и българска, столица) се отбелязва, че в този период момчетата също споделят по-успешно лични (интимни) въпроси с майките, отколкото с бащите си. В дадени случаи по-успешно е споделянето с баба или дядо, отколкото с родителите, тъй като споделянето с тях е по-лесно, те са „по-скоро приятели, а не родители“.

Споделянето с родителите обаче е изключително затруднено от нагласата на юношите, че родителите (а и учителите) им очакват от тях да бъдат „послушни и добри“⁴⁴. Тази мантра, която съпътства едно дете често от самото му раждане и в семейството, и в образователните институции, както и санкциите, ако детето не се подчинява, карат децата⁴⁵ много успешно да развият усещане, че им се карат (а понякога – и ги бият) за много неща, обаче ако ги премълчат, ще им се „размине“. Това е основна причина голяма част от живота на децата и юношите извън дома, вкл. в училище, да остава невидим за родителите: „*те ако знаеха какви ги върша в училище...*“ (фокус-група с момчета 14-17 г.).

Приятелските групи остават сякаш на заден план, вероятно заради фокуса на проучването върху отношенията с родителите. Те обаче не бива да се подценяват като източник на подкрепа за юношите, тъй като „приятелите знаят всичко“ и преминават заедно през ключови за развитието си емоционални моменти: „*Повече обичам да споделям с приятелите ми, а не с тях [родителите], защото ме е срам от тях и от брат ми*“ (фокус-група с момичета, 10-13 г.).

44 Най-ясно това беше изказано от група момчета от ромски етнически произход, живеещи на село. На въпроса „Какво искате да знаят за вас родителите ви?“ те единодушно отговориха: „Че слушаме и че сме добри!“

45 Тук специално отбелязваме „децата“, тъй като тези нагласи и умения се развиват преди юношеството.

НЕФОРМАЛНА ПОДКРЕПА ЗА РОДИТЕЛСТВО НА ЮНОШИ

Ключовата подкрепа за родителство се предоставя от семейството – нуклеарно и разширено. Най-ценна е тази на **партньора**: „*първо намираме подкрепа един в друг*“ (фокус-група с бащи), въпреки различните социални контексти⁴⁶. Особено важно е семейството да е подкрепящо в случаите на деца с увреждания и/или пострадали от насилие, защото в такава ситуация всички членове се сблъскват с трудности – и деца, и родители, като освен децата с увреждания, трябва да се подкрепят и останалите, ако има такива, тъй като те преживяват трудно факта, че вниманието на родителите им е съсредоточено върху детето с увреждане. Родителите, от своя страна, имат нужда както от психологическа, така и от логистична подкрепа: „*имало е моменти, когато аз не мога да изляза да си купя хляб*“ (фокус-група с майки на деца с увреждания).

Подкрепата от **приятели** е сравнително рядка, макар че в малки населени места, където хората се познават, а много родители работят в чужбина, понякога приятели се грижат за децата за известно време. В случаите на работещи в чужбина родители⁴⁷ участието на разширеното семейство, където това е възможно, се превръща в необходимост.

Интернет съдържанието, насочено към родители, е изобилно. То обаче често е разностранно и противоречиво, не е съобразено с индивидуалната ситуация и потребности на родителя и юношата и за немалко родители е объркващо.⁴⁸

Кметовете на селата са важни фигури, към които родителите се обръщат при различни проблеми (особено в ромските общности). Кметът в повечето случаи е местен човек (всички го познават), но е и „представител на властта“, с което, ако е съчетано и с добро име, има кредит на доверие сред хората. Въпреки това по-скоро става дума за неформална подкрепа, отколкото за институционална. Кметовете на села са ресурс – или поне вход – за подкрепа на родители.

ФОРМАЛНА ПОДКРЕПА ЗА ЮНОШИТЕ

Подкрепата в училище практически е трудно да се определи като „формална“ – когато я има, тя зависи по-скоро от индивидуалните качества най-вече на учители или директори и от съучениците на юношите, като и двата фактора са изключително важни за приемането на деца с увреждания.

Като институция училището обаче изглежда затруднено и безпомощно да окаже смислена подкрепа на юношите. *Най-остър е проблемът с конфликтните ситуации – учителите и училищният персонал нямат подготовка да се справят с тях и съответно не могат да предпазят юношите, а и децата изобщо от насилие и тормоз („казвам на госпожата, ходя при директо-*

46 Сходни неща споделиха например баща от столицата с високо образование и майка от турски етнически произход, живееща на село.

47 Става дума за огромен брой случаи: според УНИЦЕФ родителите на общо една четвърт от децата в България (в това число юноши) работят в чужбина. (Източник: Ефекти върху децата, оставени от родители, които работят и живеят в чужбина© 2014 Детски фонд на ООН (УНИЦЕФ)). **Само по себе си отсъствието на тези родители е въпрос, който трябва да бъде адресиран целенасочено.**

48 Интернет съдържанието, насочено към родители, е важна и изключително обемна тема, която излиза извън рамките на настоящото проучване. Темата заслужава да бъде изследвана самостоятелно.

ра и нищо не става“ (фокус-група с момчета, 14-17 г.). „Решения“ като наказания, премествания и изключения всъщност изобщо не решават ситуацията за юношите и техните семейства, а на практика не я решават и за училищата, където просто се появява следващият случай.

В обобщение, училището е *ключово социално пространство за развитието на всички деца, включително юношите*. Там децата прекарват много голяма част от времето си. Юношите, от своя страна, преминават през различни промени, свързани с начина, по който се чувстват в този период. *Стабилна и смислено взаимодействаща си училищна общност с ядро учител-ученик-родител е ключово условие, за да се адресират и преодоляват успешно трудностите в израстването на юношите и да се улеснят родителите да имат успешна комуникация с децата си.*

ФОРМАЛНА ПОДКРЕПА ЗА РОДИТЕЛСТВО НА ЮНОШИ

Формалната подкрепа за родителите може да се илюстрира най-ясно със следния цитат: *„Къде масово търси българският родител подкрепа – и формална, и неформална?*

Няма да Ви излъжа – щях да кажа в социалните мрежи. Съвсем спонтанно ми изникна в ума. Не мога да отговоря къде търси подкрепа родителят. Може би помежду си, родители, [на] работното място – споделяне...“ (интервю с експерт).

Първото, което идва на ум на този, а и на много други респонденти, когато стане дума за подкрепа, не е свързано с институционална помощ. Липсва системен подход, включително на равнище нормативни документи и социални услуги. Документално юношите рядко се идентифицират като група със специфични нужди, по-често попадат в категорията „деца“ (от 0 до 18 г.) Родителите им – също: в документите и в социалните услуги те получават подкрепа, тъй като имат дете, което трябва да получи подкрепа. Изследването идентифицира **липсата на универсални социални услуги**. Налице са виждания Центърът за обществена подкрепа (ЦОП) да бъде такава услуга, но за момента условията не позволяват това: *„Много ми се иска да бях отговорила, че родителят търси подкрепа в ЦОП, но все още няма как да не бъда честна със себе си и с това, което ще кажа. Че ЦОП е необходимо все повече да се рекламират, да се популяризират. Те не са услуги, които са насочени само към деца в риск. Те трябва да бъдат припознати като центрове, които подкрепят децата и семейството според необходимото.“* (интервю с експерт)

Други източници на институционална подкрепа за родителство са **педиатрите и психолозите**, като към психолог се обръщат по-скоро родители с повече финансови възможности, както и такива, които са преодолели предразсъдъка, че да се потърси съвет от психолог означава, че си „луд“, и виждат смисъла в тази подкрепа.

Отделите „Закрила на детето“ също бяха обсъдени като източник на подкрепа в рамките на изследването. Представените тук резултати не могат да са валидни за цялата система за закрила на детето, но изследването извежда някои предизвикателства, свързани с работата на отделите, което донякъде се дължи и на начина на функциониране на цялата система за закрила. Отделите често не търсят методическа помощ от Държавната агенция за закрила на детето

за конкретни случаи, тъй като при запитвания ДАЗД организира проверки в съответния отдел „защо не си върши работата“. Това кара отделите да предпочитат да насочват семействата към доставчици на социални услуги, без да отварят случаи. Според някои от респондентите, има сигнали, които не се придвижват. Посочват се и проблеми в реакциите на отделите в случаи на насилие в семейството, което води до „неглижиране на насилието“. В разбиранията на ромската общност пък ОЗД е „нещо плашещо“, от което зависи да се спрат детските надбавки, а не подкрепяща институция. Независимо доколко тези твърдения са представителни, те са индикатор, че работата на отделите и координацията им с други институции, като училищата, Дирекциите „Социално подпомагане“ и Детска педагогическа стая, трябва да бъдат преосмислени и подобрени.

Нуждата от подкрепа **за родители на деца с увреждания** е много голяма. Когато детето има или получи увреждане, единият родител – по-често това е майката – се посвещава изцяло на него, често напуска работа и почти цялото ѝ време е свързано с грижи за детето. Това се отразява тежко на семейството – партньорът може да се отчужди или другите деца да страдат от липсата на внимание от майка си. Понякога, когато се наложи родителите да оставят детето временно на грижите на друг и не са налице специализирани услуги, напр. дневни центрове, грижата може да се превърне в непосилна задача.

От така представените наблюдения може да се заключи, че източниците на подкрепа и уменията/практиките и нагласите за търсене на подкрепа сред родителите в България са ограничени. Неформалната подкрепа съществува най-често в рамките на семейството. Сред формалните източници на подкрепа най-важни към момента са училището и здравните професионалисти – институции, с които родителите неизбежно имат отношения във връзка с развитието и здравето на децата си. И двете институции срещат трудности да се справят с комплексни потребности, например в случаи на насилие. Неизползвани са и услугите на психолозите и ЦОП поради липса на информация или нагласи за ползването им от родителите. Наблюдават се и затруднения при реализиране на ролята на отделите за закрила на детето. Към настоящия момент отделите са институция, която не разполага с достатъчно капацитет и подкрепа от свързани институции, за да е полезна на децата и родителите. И накрая, особено тежко е положението на родители на юноши с увреждания, за които предлаганата неформална, институционална и материална подкрепа е недостатъчна.

Като препоръки към подкрепата за родителство на юноши може да се изведат засилването на услугите за семейства, в които грижата за децата е поета основно от един родител⁴⁹, и семейства на юноши с увреждания; подобряването на капацитета на училищата, лечебните заведения и отделите „Закрила на детето“ да взаимодействат с родители; подобряване на сътрудничеството между институциите; преразглеждане на ролята на отделите „Закрила на детето“ и свързаните с нея институции; промяна на информираността и нагласите на родителите за ползване на подкрепа от психолози и социални услуги.

49 Особено за най-голямата подкатегория – семействата с родители, работещи в чужбина.

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА УКРЕПВАНЕ НА ПРОГРАМИТЕ И ПОЛИТИКИТЕ ЗА РОДИТЕЛИ ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ПРАВАТА, РАВНОПОСТАВЕНОСТТА НА ПОЛОВЕТЕ И ПОДКРЕПАТА ЗА УЯЗВИМИТЕ⁵⁰

*Изследователският екип не успя да установи **програми и проекти, насочени конкретно към родители на юноши**. Доколкото изобщо родителите присъстват в различни проекти и интервенции, те са по-скоро в ролята си на подкрепящи децата. Докато родителите на малките деца се разпознават като целева група, поне от различни проекти и неправителствени организации, то родителите на юноши се включват спорадично, включително и в нормативните документи.*

Новото законодателство в сферата на предучилищното и училищното образование отрежда на родителите важна роля в образователния процес, включително донякъде във взимането на решения за управлението на училището (обществени съвети и други механизми). Въпреки това, дори и в сферата на образованието, родителите не са група, която е подкрепена пряко и от тази гледна точка е трудно да се говори за „засилване“ на подкрепата за родителството и родителите. Също услугите, които работят успешно в подкрепа на семействата с деца с увреждания, се фокусират върху децата и ако е налице подкрепа за родителите, тя по-скоро засяга изолирани случаи.

Възможен подход, регистриран в изследването, е подобряването на вече съществуващите стратегии, политики, програми и услуги с цел да се търси най-вече по-добра координация между отговорните институции. Реализирана добре, предложената координация ще доведе до адаптиране на работата на институциите към ситуациите и нуждите на родителите и юношите, което само по себе си е засилване на подкрепата за родителството. Това според ключови респонденти би имало по-добър резултат, отколкото създаване на нови административни структури и нормативни документи. Добрата координация между институциите е необходимо условие за успешната им работа, но за съжаление е и една от най-големите бариери за справяне с трудности, свързани с деца и семейства⁵¹.

Може да се направи допускане, че програмите за родители на юноши могат лесно да се интегрират в съществуващи „платформи“ за подкрепа на децата и семействата. Например съществуващи услуги, които биха могли да разширят дейността си, са Центровете за обществена подкрепа и Центровете за социална рехабилитация и интеграция (с фокус подкрепа на родители на деца с увреждания). Затова не са необходими нови стратегически или нормативни документи, а по-

⁵⁰ Оригиналната формулировка на 4-ия изследователски въпрос е следната: „How can parenting policies and programmes be strengthened from a rights-based, gender responsive and equity-focused lens?“ Предложеното тук заглавие на секция не следва буквално английския текст, а цели да се избегнат погрешни интерпретации на смисъла и целта на изследователския въпрос, който е в основата на тази секция от текста.

⁵¹ Най-простият пример е как учителите не подават сигнали към ОЗД, когато имат съмнения (понякога твърде основателни) за насилие над детето вкъщи.

скоро тяхното съдържателно преосмисляне и допълване, видяно през призмата на благосъстоянието на родители и юноши и придружено от промени в съответните нормативи.

Връщайки се към вече посочената липса на универсални услуги за родители, е необходимо да се добави и нуждата на родителите да се срещат с други родители и да обсъждат специфични теми от интерес за тях. Тази препоръка кореспондира директно с предложения и на родители, и на ключови респонденти в изследването за организиране на групи за разговори и взаимопомощ за родители.

Друга препоръка, основана по-скоро на констатираните липси, отколкото на установените нормативни документи и практики в изследването, е необходимостта от насърчаване на подходи, които подготвят родителите да идентифицират и действат съобразно най-добрия интерес на детето им. Това би включвало и адресиране на безпокойства и трудности, които изпитва родителят и в общуването с детето, и в съвместяването на родителството с останалите си социални роли.

Независимо дали ще бъде избран пътът на изработване на нови стратегически и нормативни документи, или ще се допълват и разширяват вече съществуващи, практическото им изпълнение реално и по места отново ще зависи от успешната координация между институциите, особено когато се касае за комплексни или специфични потребности на децата и семействата.

ОБЩИ ПРЕПОРЪКИ

Резултатите от това изследване очертават голям брой предизвикателства и нужди по отношение на политиките и интервенциите, които са насочени към родители и към юноши. *На първо място*

- **подкрепата за родителство на юноши е необходимо да бъде разпозната като приоритет, както от публичните институции, така и от обществото.**

„Разпозната“ не само като социален конструкт, но и като изключително важна фаза в живота на огромен брой подрастващи и възрастни със **значение за благосъстоянието на децата, на родителите и с потенциал да оказва съществено влияние върху развитието на обществото**. Самите родители на юноши също имат нужда да осъзнаят изключителното значение на ролята, която изпълняват, и да търсят активно подкрепа не само в случаите, когато изпитват трудности. Мерките, които трябва да бъдат предприети в подкрепа на юношите и техните родители, трябва да се съгласуват и с *националните стратегии за децата и за младежта*. Те трябва да бъдат консултирани и разработени с активното участие и на самите юноши и родителите им. Тук става дума не толкова за техническо съгласуване, колкото за изграждане на единна визия за подкрепата, която трябва да се осигури на всеки родител и другите възрастни, полагащи грижи за деца.

За тази цел могат да бъдат приложени следните подходи:

- Изработване на целеви политики и мерки, насочени към *родителите*, които да създават условия за адресиране на специфичните потребности на *родителството на деца в ранна възраст и родителството на юноши*.
- *Целенасочен преглед и промяна на съществуващите политики* в областта на образованието, здравеопазването, социалната закрила, включително закрилата на детето, правосъдието и вътрешния ред, културата, регионалното развитие за осигуряване на подкрепа за родителство на деца в юношеска възраст.

Кой от двата подхода да бъде избран следва да се реши след широк и открит обществен дебат.⁵²

Втората препоръка е

- **гарантиране на достъп до услуги с универсален достъп за юноши и за родители на юноши.**

Една добре структурирана система за подкрепа трябва да има в основата си гарантиран достъп до услуги за всеки родител на юноша. Родители, чиито деца не са „в риск“, също трябва да имат свободен достъп до набор от адекватни услуги, информация и подкрепа, както и да бъдат насърчавани да се ползват от тях. Реализирането на тази задача изисква целенасочено усилие за

⁵² Немалко ключови респонденти (например представители на държавни институции, НПО) подчертават нуждата от съгласуване; споменавайки това, резултатите от изследването не предрешават въпроса.

изграждане на устойчива система за подкрепа на родителството, която залага на превенцията и на развитието на потенциала на децата и техните родители вместо на реактивната интервенция и корекцията. Подобен подход се прилага в много държави по света.⁵³

Третата препоръка се отнася до родителите на юноши, които имат нужда от професионална подкрепа. Естествено е система, в чиято основа е залегнал принципът на универсалния достъп за всички родители, да бъде надградена със специализирани услуги за родители, които са изправени пред сериозни и специфични предизвикателства. Необходима е

- **целенасочена и адекватна на специфичните нужди подкрепа за родители, които в ежедневието си трябва да се справят с различни уязвимости.**

Това трябва да бъдат **специализирани услуги, към които да има насочване от професионалистите**, които работят в системата от услуги с универсален достъп, **както и** регулиран достъп, базиран на принципа на **самозаявяване**. От гледна точка на изпълнението на препоръката можем да я разделим на две.

- В краткосрочен план следва да се въведат бързо и да се адресират ясни и безспорни нужди, като например психологическа подкрепа за родители, полагащи грижи за деца с тежки увреждания. Към момента такава помощ се предоставя на самите юноши, но не и на родителите. Необходимо е системите да се адаптират така, че да обслужват ефективно нуждите и на едните, и на другите.⁵⁴

Някои проблеми, както беше споменато по-горе, *могат да бъдат адресирани относително бързо, без да са необходими особени нормативни или структурни промени. Когато те засягат родители на особено уязвими юноши, като например родители на деца с тежки увреждания, предприемането на мерки за повишаване на адекватността на подкрепата за родители е належащо.*

- В дългосрочен план следва да се осигури съгласуваност между политиките и нормативните документи, които регулират един и същ проблем от различни ъгли, както и координацията на подкрепата в случаите на повече от една уязвимост.

Четвъртата препоръка се отнася до съдържанието и функцията на системата за подкрепа на родителството.

- **Подкрепата за родители на юноши трябва да подпомага родителите да подготвят децата си за независим живот и да ги подкрепят при справянето с предизвикателства.**

⁵⁴ Към дадения пример трябва да се допълни и че без адекватна подкрепа за психичното благосъстояние на родителите те вероятно много трудно биха се справили с техните роли и отговорности и навярно на свой ред не биха могли да осигурят условия за развитие на своите деца (грижи, емоционална топлина, подкрепа, разбиране).

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Най-важното от този текст вече е изведено в частта с препоръките. Тук ще добавим само още един важен момент. Сам по себе си той може да бъде разглеждан и като една последна, *пета препоръка*.

Както по отношение на нормативната и политическата рамка, отнасящи се до родителството на юноши, така и по отношение на конкретните интервенции, има добри примери, но те са разпокъсани.

Дебатът за това дали и от каква подкрепа имат нужда родителите на юноши в България трябва да стъпи на адекватни данни и изследвания. Това проучване изпълнява функцията на първопроходец, но то може и трябва да бъде надградено, например чрез използването и на количествени методи и отчитането на позициите и мнението на доста по-широк кръг респонденти.

Изследването откри и *множество специфични проблеми*, които изискват допълнителни изследователски усилия. Една голяма тема е *доколко родителите са наясно с това какво се случва в училищата и като образователни институции, и като социална среда, в която техните дъщери и синове в юношеска възраст прекарват повече време, отколкото у дома*. Съвсем конкретна тема тук е дали и как се обсъждат перспективите за професионално развитие, дали и доколко юношите и родителите вземат заедно осъзнати решения, базирани на достоверна информация.

Друга голяма тема, която задължително се нуждае от ново и задълбочено проучване, засяга *миграцията, свързана с работа на родители, чиито деца остават в страната*. Стабилна ли е тенденцията една четвърт от българските юноши да израстват гледани (по-скоро в буквалния, отколкото в преносния смисъл) по скайп? Ако тази тенденция се променя – в каква посока? Дали, колко и при какви условия се връщат родителите? Трябва да бъде отговорено и на фундаментално важни въпроси, свързани с ролята на държавата по отношение на този феномен.

Необходими са обществено обсъждане и осмисляне на съществуващи социални норми, като например почти консенсусния императив: *Бъдете послушни, деца!* Тази нагласа на много учители и родители, стабилно вградена и в обществото, предполага подчинение, възрастова дискриминация и приучаване на децата да не изказват мнението си, да не споделят мислите и преживяванията си, което на свой ред води до несподеляне и с родителите. Очакването децата да бъдат *послушни* ги капсулира и не спомага за израстването им като овластени, активни и себеуважаващи се млади хора.

Това са само част от въпросите, които трябва да бъдат адресирани в бъдещи изследвания; други вече бяха идентифицирани по-горе в текста, често в бележки под линия. Изследователският екип искрено се надява, че след като се е запознал с това изследване, у читателя остават повече въпроси, отколкото отговори. Ако това е така, усилието си е струвало.

ДУМИ НА БЛАГОДАРНОСТ

Този текст не може да бъде завършен, без авторите да изразят своята благодарност към другите членове на екипа, участвали в провеждането на регионалното изследване в България, за техните усилия при провеждане, транскрибиране и кодиране на фокус-групови дискусии и интервюта. Специално признание дължим на нашите респонденти, които имат огромен принос към изследването с участието си в интервютата и дискусии във фокус-групите. Информацията, мненията и препоръките, които те споделиха с нас, са от ключово значение за резултатите на изследването; те също ни дадоха много допълнителна „храна за размисъл“, която далеч надхвърля предварително зададените теми. Задължени сме и на голям брой колеги от професионалната, институционалната и академичната среди, които ни съдействаха да идентифицираме най-подходящите респонденти, да организираме и проведем интервютата и груповите дискусии, да получим достъп до източници. Бихме искали да благодарим и на колегите от българския офис на УНИЦЕФ, които ни подкрепиха с всичко изброено по-горе, като в същото време ни партнираха по начин, който далеч надхвърля обичайните отношения възложител-изпълнител. Съзнателно пропускаме имената на всички други колеги, организации и институции заради обещанието да запазим в анонимност идентичността на нашите респонденти.

unicef | for every child